

VPLIV MIGRACIJ NA JEZIK IN GOVOR POSAMEZNIKA

V svoji A-diplomski nalogi z istim naslovom, ki je bila leta 1987 nagrajena s Prešernovo nagrado za študente Filozofske fakultete v Ljubljani, sem raziskovala eno od poti nastajanja in razvoja slovenskega pogovornega jezika. Pri tem sem ugotovila, da je prav ta jezikovna zvrst ena najšibkejših točk slovenskega jezikoslovja, saj je razprav o slovenskem pogovornem jeziku še veliko manj kot tistih o knjižnem jeziku in narečjih.

V raziskavi sem se posvetila zlasti spreminjanju jezika in govora priseljencev – zakoncev iz Slovenskih goric in Kozjanskega na Gorenjsko. Zanimalo me je, kakšen je njun jezik po petindvajsetih letih življenja v novem socialnem in govornem okolju. S preselitvijo se je namreč spremenil tako njun socialni status – saj sta iz kmečkega sloja prišla v delavskega – kot tudi govorno okolje – saj je eden prišel iz prleškega narečnega okolja, drugi pa iz osrednještajerskega v gorenjsko. To novo govorno okolje pa so poleg Gorenjcev oblikovali tudi Dolenjci, Štajercji, Primorci, Prekmurci in drugi priseljenci – delavci. Skušala sem ugotoviti, kateri so bili vzroki in posledice njenega prilagajanja novemu življenjskemu okolju.

Temeljno gradivo pri mojem raziskovalnem delu so bili magnetofonski zapisi pogovorov v različnih govornih položajih – proučevala pa sem le praktičnosporazumevalno zvrst njihovega jezika. Poleg tega so mi bili v pomoč tudi krajši zapisi posebnosti, nenavadnosti v njihovem govoru – ti so nastajali že dalj časa. Govorcem sem zastavila tudi nekaj vprašanj, njihovi odgovori pa so mi bili v veliko pomoč pri iskanju vzrokov in načinov spreminjanja njihovega jezika.

Prilagajanje novemu govornemu okolju

Priseljenca sta pred prihodom v novo govorno okolje aktivno obvladala le svoje rodno narečje, knjižni jezik pa sta poznala iz osnovne šole in cerkve, deloma z radia. Z uporabo svojega narečja pa sta v novem okolju seveda zbujala pozornost, zato sta se začela učiti novega jezika. Jezikovna prilagoditev je bila nujna zaradi:

- občutka nelagodnosti zaradi drugačnosti (oseba J) – Jože Guzej: »Ker se je čudno slišalo, če sem govoril drugače in me je bilo sram.«
- občutka nerazumljenosti zaradi drugačnosti (oseba O) – Olga Guzej: »Ker me sogovorci niso razumeli.«

Jezikovno prilagajanje je bilo bolj ali manj spontano, temelječe predvsem na številnih komunikacijah z drugače govorečimi sogovorci. Ves čas je potekalo po načelu izbora jezikovnih sredstev glede na pogostnost rabe v določenem govornem okolju – v tem primeru je prevladujoč vpliv sicer imelo gorenjsko narečje, a je zanimivo, da govorca nista prevzemala tistih narečnih izrazov, ki jih ni potrejevala širša raba (npr. g'vənt 'obleka', 'ko:stən 'omara', ni mehčanja mehkonebnikov pred sprednjimi samoglasniki itd.).

V tem okolju sta torej govorca v skladu s svojim jezikovnim poslušom preoblikovala svoje narečje v nek nadnarečni, pogovorni jezik. Pot do novega jezika pa je bila tudi zaradi različnosti njenega izvornega narečja različna. Tako se npr. zdi, da se je oseba J zavedala predvsem glasoslovnih razlik med osrednještajerskim in gorenjskim narečjem – izstopala

je zlasti s svojimi dvoglasniki in se jih zato skušala čimbolj izogibati. Oseba O pa je večjo pozornost posvečala besedju, kar je zaradi res precejšnjih razlik med prleškim in gorenjskim narečjem razumljivo. Uporaba prleškega izraza je bila v novem okolju lahko čisto nerazumljiva (npr. z'vora 'mleko', 'vü:zen 'velika noč') ali pa vsaj dvoumna (npr. 'ko:ča 'hiša', ma'li:nce' 'borovnice'). Ni pa bila posebej pozorna na glasovje, saj je prleško narečje prav tako monoftongično kot gorenjsko, čeprav ima tudi glasove, ki jih gorenjščina nima, ali pa jih ima zaradi različnega narečnega glasoslovnega razvoja drugače razporejene. Oba govorca sta prevzela gorenjski samoglasniški sistem, ki je hkrati tudi slovenski knjižni – ostale so le redke značilnosti njunih prvotnih narečij, ki pa se jih sama niti ne zavedata.

Zanimive ugotovitve je prinesla zlasti analiza besedišča. V njunem jeziku je najti kar nekaj besed, ki so očitno prinesene iz njunih prvotnih narečij. To so poimenovanja za predmete in pojave, ki jih v novem okolju ni bilo in torej tudi ne izrazov zanje. Ker pa sta ohranjala tesne stike z domačimi in tudi v novo okolje prinesla nekaj predmetov iz starega, sta za te uporabljala tudi ustrezna, to je narečna poimenovanja – največkrat je tudi glasoslovna stran teh izrazov ostala nespremenjena.

Nekaj primerov:

prleško 'ce:ja 'košara', 'mu:rkoŋ 'zo:s 'kumarična omaka', ko'li:ne 'klanje prašiča v Slovenskih goricah', 'šü:rc 'moder kmečki predpasnik'

osrednještajersko 'fü:reš 'klanje prašiča na Kozjanskem', re'gu:lit 'delati, kopati vinograd' (toda: k'la:ne 'klanje prašiča na Gorenjskem')

Vendarle pa je tudi marsikateri izraz iz novega govornega okolja izpodrinil starega, npr.: m'le:k nam. prleško z'vora, 'jopca nam. prleško 'jenka, stu'de:nc nam. osrednještajersko šte'pi:h itd.

Za boljši prikaz njunega današnjega govora naj služita naslednja primera:

Oseba O: »..Bom'bõ:ne sãm'ku:pla za u'se. Sãm jiX 'me:la 'pe:t 'pa:kælcoŋ, pa sãm jiX 'me:la pre'ma:u. 'Po: pa 'nisãm 've:dla, ko'ko nej 'ta:lam, da bo za u'se p'rou. Sãm 'že 'a:tijõ po 'põ:t 're:kla, sãm 're:kla, 'ene bom'bõ:ne ji m 'da:la, pa s'tõ 'jurjæu z'ra:væn, a 'ne:..«

Oseba J: »..A 've:š, 'te:ile k're:mšnite, 'se:j so 'do:bre. Sa'mõ:, pre've:č je 'to:le meX'ko: . . . Pre've:č 'tærdẽ ne s'me:ijo 'bi:t, 'ampak 'tam 'ne:k . . . 'To:le j š'lo pa u'se na-'ra:zæn, p're:j ko s 'to pre're:zala..«

Jezik, ki sta ga priseljenca prevzela in sooblikovala v novem okolju, sta uporabljala tudi v medsebojni komunikaciji in tudi v komunikaciji s svojimi otroki. Seveda pa jezik staršev in otrok ni enak, saj so starši v svojem jeziku ohranili nekaj posebnosti svojega prvotnega narečja, ki jih otroka nista prevzela od njiju, pač pa je v njunem jeziku precej več gorenjskih prvin kot v jeziku staršev. Te razlike pa niso pogojene le z govornim okoljem, pač pa tudi generacijsko in izobrazbeno. Naravni, materni jezik otrok je torej nadnarečni, pogovorni jezik.

O tem, to je pogovornem jeziku, imamo tudi pri nas nekaj razprav (Toporišič, Pogorelec, Orožen, Dular, Brozovič idr.) – njihova skupna ugotovitev je, da pogovorni jezik nastaja s sovplivanjem knjižnega oz. zbornega jezika in narečja ter da ta pogovorni jezik v sebi ni enovit. Moje raziskovanje govora oz. jezika nekaterih oseb je te ugotovitve o pogovornem jeziku potrdilo, hkrati pa me je pripeljalo še do ene ugotovitve. Nastanka pogovornega jezika ne pogojuje le sovplivanje narečja in knjižnega jezika, pač pa tudi sovplivanje več narečij. Gre za govorno prilagajanje govorcev različnih narečij drug drugemu, ko se znajdejo

skupaj na enem prostoru in tu več let skupaj živijo in delajo. Njihov jezik se v novonastalem družbenem okolju brusi, prihaja do prepletanja (interferenc) med različnimi govornimi jeziki/narečji. Sčasoma se tako izoblikuje nadnarečni govorni jezik – pogovorni jezik. Smer in količina interferenc pa ni odvisna le od jezikovnih dejavnikov, pač pa tudi od zunajjezikovnih: od govornega odnosa do jezika, od najožjega govornega okolja, od posameznikove jezikovne oz. govorne sposobnosti (kompetence in performance) itd. Tako so mogoče tudi precejšnje razlike med idiolekti, čeprav so govorniki prišli iz istega prvotnega govornega okolja v novo.

Govora obeh proučevanih oseb sem primerjala z govori drugih priseljencev, ki so iz istega prvotnega okolja prišli v istem času v isti kraj, imajo enako izobrazbo, živijo in delajo v zelo podobnih razmerah. Tako sem ugotovila, da je uspešnost učenja odvisna tudi od tega, ali se je govorec sploh zavestno odločil, da se jezika nauči oz. se prilagodi novemu govornemu okolju, saj je v tem primeru zagotovo bolje napredoval od tistega, čigar jezik se je spreminjal bolj slučajno. Prepletanja starega z novim so v jeziku hote učečih se pogostejša in zato sprememba njihovega jezika in govora večja. Tudi odnos do jezika je lahko eden od dejavnikov uspešnosti učenja. Kak priseljenec enostavno ne čuti potrebe po prilagoditvi novemu govornemu okolju, izstopanje iz okolja ga ne moti ali pa si drugačnosti celo želi – ker se mu jezik okolja pač ne zdi lep – govorniki se med seboj namreč razlikujejo tudi po jezikovni psihični strukturi. Mogoče je tudi, da govorec govornih razlik niti ne opazi – a to je manj verjetno, saj so tudi manj izobraženi ljudje zelo občutljivi za govorne razlike, zlasti glasovne, in izstopajoči govorec kaj hitro dobi vzdevek »Dalejnc«, »Štojarc« ipd. Verjetneje je, da govorec razlike sliši, a jih ne zna odpraviti. Tu pa ima pomembno vlogo tudi jezikovni posluš, saj mora priseljenec pozorno prisluhniti govornici svojih sogovorcev, da sliši razlike in tudi najde ustrezne zamenjave in posplošitve. Nepomembno tudi ni, ali sta govornica – zakonca prišla iz istega narečnega okolja ali iz dveh različnih. Če je njuno izvorno narečje isto, govorita jezik, ki ga oba dobro poznata, in šele sčasoma začneta uporabljati tudi prvine, ki sta jih v svoj jezik sprejela iz komunikacij z drugimi ljudmi. Zato so elementi prvotnega narečja vidnejši in dolgotrajnejši. Če pa prihajata iz različnih narečnih okolij, se morata prilagajati drug drugemu prav tako kot ostalim sogovornicem in torej tudi v medsebojni komunikaciji uporabljata novi govorni jezik. Drugače pa je, če je eden od zakoncev priseljenec, drugi pa domačin, torej pripadnik večine v tem govornem okolju. Priseljenec posameznik se skuša tem sogovornicem čimbolj približati (tudi podzavestno), medtem ko domačin ohranja svoj jezik in prevzema morda le del zakončevega besedišča.

Govorec priseljenec pa navadno vsaj nekaj časa ni prepričan v pravilno rabo novonastalega jezika, njegov jezikovni sistem še ni ustaljen, zato v govoru meša stare in nove prvine. In celo ko novi jezik že postane njegov edini ali »prvi« jezik (glede na pogostnost izbire), pride včasih do mešanja starega in novega. Tak je zlasti govor ob govorne čustveni prizadetosti – ob vznemirjenosti, veselju, jezi itd. V takih primerih pravilno razumevanje sporočila navadno omogoča govorni položaj, sobesedilo, včasih pa govorec tudi sam prevede nerazumljivi izraz.

Za proučevanje idiolekt je zelo pomembno, v kakšnem govornem položaju je zaživel. V prvem delu raziskave me je zanimal govor teh oseb v »nevtralnem govornem položaju«. Gre za sedanje – novo govorno okolje, za govorni položaj, v katerem osebi sročeno govorita, ko jima ni treba paziti na svoj govor, ko nimata treme, ki nastopi ob stiku z neznanim sogovornicem, ko je tema pogovora domača – skratka, ko obvladata govorni položaj.

Večkrat pa poslušalec naleti na daljši del sporočila, ki očitno ne sodi v govorni položaj, v katerem sicer vsi govorniki govorijo (skoraj) enak, to je pogovorni jezik, in tudi ni ostanek

različnosti materialne in duhovne kulture družbenega in naravnega okolja pred preselitvijo in po njej.

Gre za tako imenovano metaforično prehajanje iz koda v kod znotraj enega govornega položaja – vzrok temu pa je navadno tema pogovora. Ko govorec pripoveduje o ljudeh iz drugega, to je svojega prvotnega govornega okolja, jih lahko opiše tudi s posnemanjem njihovega govora. Tako npr. oseba O pripoveduje o nečakinjinem veselju ob prejetem darilu in dobesedno ponovi njen vzklik – izgovorjen seveda v narečju: ..'Kʷo:ga sɐm do'bi:ila, je 'ka:zala.. Zanimivo pa je, da dobesedni navedek pogosto potegne za seboj tudi podredni del skladenjskega vzorca (spremni stavek), ki tudi ostane v istem jezikovnem kodu. Tak je v tem primeru dobesedni navedek »je 'ka:zala« s spremenjenim naglasnim mestom. Vsa poved bi se v običajnem govoru osebe O glasila: 'Ka:ʷKo'ga: sɐm dɔ'bi:ila, je ka'za:la.

Namen, tudi podzavestni, takega metaforičnega prehajanja iz koda v kod je, zbuditi pozornost, doseči pri naslovniku večje zanimanje za pripovedovano, je tudi težnja za čimnatanejšim posredovanjem govora osebe, do katere ima govorec pozitiven (simpatija, ljubezen) ali negativen (sovrašтво, posmeh) odnos, z njim označuje osebe, o katerih govori, slikoviteje pripoveduje o stvareh in dogodkih, velikokrat pa uporabi narečje tudi v šali v pogovoru z domačimi – a le zaradi večje učinkovitosti sporočila. Za metaforično prehajanje iz koda v kod pa mora govorec seveda zelo dobro poznati oba koda, imeti mora dober jezikovni posluš in to svoje jezikovno znanje mora seveda znati uporabiti.

Govorec priseljenc, ki obvlada vsaj dve jezikovni varianti (npr. svoje prvotno narečje in novi pogovorni jezik), lahko o določenem družbenem okolju pripoveduje v kodu, ki mu pripada – in sicer vsaj iz dveh razlogov: ker z določenim jezikom lahko bolje, slikoviteje pripoveduje ali pa, ker s tem jezikom o določenih temi (določenega družbenega okolja) sploh lahko pripoveduje. Različna osnovna naravnost na svet v posameznih regijah slovenskega prostora se pač kaže tudi v govorčevem načinu izražanja.

Vpliv govornega položaja na izbiro jezika

Pogostejše kot metaforično prehajanje iz koda v kod je situacijsko (položajno) preklapljanje (angl. situation switching/overlapping, srh. preključivanje). Različni govorni položaji namreč zahtevajo od govornika posebne govorne vloge in s tem rabo različnih jezikov in jezikovnih variant. Govorno okolje pa se lahko spreminja zelo različno – spremeni se lahko govorno ali družbeno okolje, zamenjajo se sogovorniki ali odnos do njih itd.

Če je govorec pripadnik istega izvornega narečja kot njegov sogovorec, ki pa je tudi sam priseljenc v isto govorno okolje, uporablja novi, to je pogovorni jezik, ne pa narečje – pa četudi prav tega sogovorec še vedno govori. Zanj je tak sogovorec pač eden od mnogih v tem novem družbenem in govornem okolju in ga torej enako kot ostale tudi sprejema.

Drugače pa je v govornem položaju, ko sogovorniki niso priseljenci in torej govorijo v svojem in govorčevem domačem (prvotnem) narečju. Najprej sem primerjala govora osebe J in njegovega narečno (osrednještajersko) govorečega brata – v njunem domačem, to je narečnem govornem okolju. Zanimivo je, da oseba J tudi v takem govornem položaju ostaja pri svojem nadnarečnem, pogovornem jeziku z nekaterimi osrednještajerskimi prvinami.

Na primer:

'Tɔ:nček, 'te:ʷle 'ni:so za š'pi:čit. Pog'le:ʷ, ka'ko: 'to: g're:, 'vi:diš. 'Tɔ: sa'mɔ: Go're:nci, no 'do:bro, up'ro:st, če 're:čem Go're:nci, a'ne: ... Sa'mɔ: te'ko:, da iX na're:žes post'ra:n. 'Vi:š, ta'ko:le, 'le:i! Sa'mɔ: na 'di:lo, 'ja:, 'ne: na 'mi:zo.

Pri tem pa se mi zdi pomembno še eno dejstvo – oseba J namreč svojega izvirnega narečja sploh ne obvlada več. O tem sem se prepričala tudi tako, da sem ga spodbudila, naj vendar pove kaj v narečju, saj je vendar »doma« in govori s svojim bratom Štajercem in je to narečje vendarle govoril več kot dvajset let. Kljub poskušanju mu je narečje deloma uspelo le v besedju. Kako to? Govorec je s svojim načinom življenja spreminjal tudi svoj jezik. Vendar pa pravzaprav ni nikoli naenkrat aktivno obvladal dveh plasti jezikovnega diasistema, nikoli ni zavestno potegnil meje med enim in drugim jezikovnim podsistemom, osrednještajerskim narečjem in (gorenjskim) pogovornim jezikom. Njegov govorni jezik je bil vedno enosistemski, vanj pa je vnašal nove prvine, npr. besede za pojme, ki jih v njegovem prvotnem okolju in narečju ni bilo, enoglasnike namesto dvoglasnikov ipd. – in ga tako postopoma spreminjal.

V nasprotju z osebo J pa oseba O v govornem položaju, ko se pogovarja z narečno govorečimi sogovorci iz svojega prvotnega okolja, govori prleško narečje, vanj pa vpleta tudi prvine svojega običajnega pogovornega jezika – včasih le glasovje, velikokrat pa tudi nenarečno besedje, pa tudi dele ali celo cele povedi. Mešanje narečnih in nenarečnih prvin je pravzaprav zelo neenakomerno, odvisno pa je od več dejavnikov.

Najpomembnejši dejavnik preklapljanja je sogovornik oz. govorečeva čustvena navezanost nanj. Oseba O tako z materjo skoraj vedno govori v narečju, to pa utemeljuje takole: »Zakaj bi s svojo materjo ne govorila v jeziku, ki me ga je ona naučila« Govorec se z uporabo narečja takemu sogovorniku torej čustveno približa. Na primer:

Oseba O: 'Kę: ste ga 'vi:?' Še 'mote 'ti:stō st'rü:janco? 'Ka:k tę: 'gu:nite? Z ro'ko:ij? F 'pi:skri? S šp'ru:dlekon ali s 'ko:n? 'O:, 'lü:bi 'bo:k, 'ma:ma! 'Ka:k pa ga 'po:tle f'kü:p 'zg'je:te-te, 'kę: 'van 'ta:k 'tęrdi g'rā:ta?

Njena mati: S šp'ru:dlekon. Se: g'rāta 'tęrdi f'čā:sik. Pa 'tę: 'go:r na'lę:jen 'ma:lo vo'dę: . . .

Oseba O: 'Kō:n vo'do: na'lę:jete? Na 'pü:ter?

Njena mati: F 'pi:sker.

Oseba O: F 'pi:sker vo'do: na'lę:jete? 'Jō:žica, a si 'čü:ješ? 'Čü:ješ? . . . 'Sa:ma 'se:be sām s'li:šala!

V tem primeru je celo nenarečno govorečo sogovorko (hčer) nagovorila v narečju. Govorec včasih enostavno pač ni več sposoben neprestanega prehajanja iz enega jezikovnega koda v drugega, saj to zahteva veliko zbranost in je tako precej naporno za »dvojezičnika«. Včasih pa v enaki govorni situaciji tudi nenarečno govoreče sogovorce nagovori v narečju hote – gre za t. i. metaforično preklapljanje, na primer:

Oseba O: 'Ju:ža pa bi si 'mo:ga.

Njega mati: Se've:da bi si 'mo:ga. Pa 'i:di p'ra:vit s'tęremi cü:zek!

Njena hči: 'Ka: pa je 'to:, 'cüzek?

Oseba O: S'tęr 'ko:n.

Njen mož: 'Ka:ij?

Oseba O: S'tęri 'ku:ij!

Njena mati: 'To:tj pa te 'že: 'mo:re 'sā:n 'vę:diti, kę: je: mi t're:ba . . .

V pogovoru z narečno govorečimi sogovorci, na katere govorec ni tako čustveno navezan, manj pazi na svoj govor in je zato mešanje narečnih in nenarečnih prvin pogostejše in očitnejše. Včasih kar cele dele sporočila pove v svojem običajnem pogovornem jeziku in šele ko opazi, da ga sogovorec ne razume (ta ga na to lahko tudi sam opozori), povedano še enkrat ponovi v narečju in pri njem nekaj časa tudi ostane – dokler podzavestno spet ne preide na pogovorni jezik.

Odločanje med obema jezikovnimi variantama je odvisno tudi od namena sporočanja. Če govorec o čem samo bolj ali manj neprizadeto pripoveduje, uporablja v tem govornem položaju svoj pogovorni jezik, brž ko pa se obrača na narečno govorečega sogovornika neposredno in nanj želi kako vplivati, pa preide na narečje, v katerem pa sogovornici zlahka opazijo tudi narečju tuje prvine in tak jezik označijo z »nas'po:l« prleščino.

Nenarečnih prvin v govorečem govoru je manj, če govori o stvareh, dogodkih iz narečnega družbenega okolja /npr. o kmečkih opravilih, gospodinjstvu, domačih praznikih). Ob spremembi pogovorne teme (npr. zaposlitev v tovarni, potovanja, politika) pa se tudi govorečev jezik bolj približa pogovornemu. Vzrok takemu spreminjanju je najbrž mogoče iskati v dejstvu, da je govorec en del materialnega in duhovnega sveta spoznaval hkrati z učenjem maternega narečja, drugi del pa z vstopom v novo družbeno in govorno okolje in torej ta govorec v pripovedovanju o določeni temi (lahko) uporablja jezik, ki tej temi (ne pa nujno tudi govornemu okolju) ustreza.

Ves čas raziskave sem ugotavljala, da se govorec (oseba O), ki vendarle še obvlada svoje izvorno narečje, mora zelo truditi, da ga govori čimbolj pravilno. Ta jezik torej ni več njegov »prvi« jezik, s katerim dojema svet. Večkrat sploh ne opazi, da v govornem položaju, v katerem bi bila najprimernejša raba narečja, uporablja svoj običajni pogovorni jezik ali vsaj njegove prvine. Nasprotno pa narečno v pogovornem jeziku oz. v nevtralnem govornem položaju takoj opazi – če sploh vnese neustrezne prvine v svoj govor. Narečja tudi nikoli ne govori v prisotnosti kakega tujca, ker mu je pač neprijetno, da bi se izpostavljal z govorom, ki zanj ni več običajen – uporablja ga le tedaj, ko se z njim sogovornicu tako približa. Tako torej novi, pogovorni jezik lahko celo popolnoma izpodrine prvotno, izvorno narečje in tako postane »prvi« in celo edini jezik govorca – priseljenca.

Summary

UDK 800.87:314.7

THE INFLUENCE OF MIGRATIONS ON THE LANGUAGE AND SPEECH OF THE INDIVIDUAL

The migrant's change of social and speech environment demands of him the adjustment of his own language system with the language of the new environment, which takes place consciously and also sub-consciously in various speech situations. Each individual speaker in the communication contacts chooses the most convenient language elements, according to his ear for language and his knowledge (the convenience of usage is defined by its frequency). Thus the speaker forms gradually a new language system (colloquial speech), which replaces the old one (dialect). The speaker's language is not necessarily impoverished by this, on the contrary, his notional world has increased with migration, whereby his language was developed and enriched.

Like the language of the individuals examined is probably evolving also the speech of other migrants from one speech environment to the other. When people migrate from different dialectal areas and social environments to new socio-economic centres, not only external environment is changed, but their psyche as well. Paralelly with the thought world of each individual is changing also his understanding and attitude to language as a system of signs with a social function of communication, thereby expressing also himself and his relationship to the world.